

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

В. В. Загороднюк, студ., КНУТШ

ПРОБЛЕМИ ВИТЛУМАЧЕННЯ ФІЛОСОФІЇ ДЖ. БЕРКЛІ У КРИТИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті розглянуті стереотипи та помилки, що склалися навколо аналізу філософської спадщини Дж. Берклі. Також висвітлені передумови та мотиви їх виникнення на прикладі аналізу філософської концепції Дж. Берклі такими мислителями як Дж. Реале та Д. Антисери, В. Леніна, Б. Рассела та К. Поппера.

Ключові слова: соліпсизм, номіналізм, сприйняття, емпіризм.

В статье рассмотрены стереотипы и ошибки, которые сложились вокруг анализа философского наследия Дж. Беркли. Также раскрыты предпосылки и мотивы их возникновения на примере анализа философской концепции Дж. Беркли такими мыслителями как Дж. Реале и Д. Антисери, В. Ленина, Б. Рассела и К. Поппера.

Ключевые слова: солипсизм, номинализм, восприятие, эмпиризм.

The article describes the patterns and mistakes that have developed around the analysis of the philosophical heritage of George Berkeley. Also there considered preconditions and motives of those mistakes done by such philosophers as G. Reale and D. Antiseri, V. Lenin, Bertrand Russell and Karl Popper.

Keywords: solipsism, nominalism, perception, empiricism.

З впевненістю можна констатувати, що філософія Дж. Берклі стала великим кроком уперед в контексті філософії Нового Часу – вона є свого роду переходом від раціоналізму Р. Декарта та емпіризму Дж. Локка до філософії Д. Г'юма та, навіть, класичної німецької філософії, зокрема, І. Канта. Проте ця тема, хоча і досить цікава, проте, на відміну від філософії Дж. Берклі, є досить добре вивченою завдяки інтересу філософської громади до класичної німецької філософії.

Нажаль, філософія Дж. Берклі, не стала об'єктом настільки великої кількості ґрунтовних філософських досліджень. Можливо, це пов'язано стереотипом ставлення до ірландського єпископа як до "не серйозного" філософа, можливо з тим, що його часто сприймали лише як послідовника Дж. Локка, вважаючи, що філософія Дж. Берклі не заслуговує спеціального дослідження. Зокрема, таким є сьогоdnішній стан берклезнавства на теренах пострадянських країн. Набагато більш динамічними темпами відбувається розвиток цієї дисципліни у Великій Британії, де щорічно видається велика кількість праць з філософії Дж. Берклі. Тому є важливим привернути увагу філософської громади до теорії ірландського мислителя. Для цього, у першу чергу, потрібно зруйнувати деякі стереотипи, які склалися навколо його творчості.

Ми, звичайно, не зможемо розглянути усі суперечливі положення та думки, які існують стосовно філософії Дж. Берклі. Його теорія викликала досить багато різноманітних оцінок, як схвальних, так і критичних, у найвідоміших філософів, як сучасних йому, так і більш пізніх. Проте, серед цих оцінок можна виділити декілька, на прикладі яких ми розберемо основні помилки, яких допускалися філософи при критиці теорії Дж. Берклі.

Почати варто з роботи відомих істориків філософії Дж. Реале та Д. Антісері "Західна філософія від витоків до наших днів", в якій здійснений досить ґрунтовний аналіз концепції Дж. Берклі. В цій праці вони визначають дві основні гносеологічні установки ірландського мислителя як: "Номіналізм (згідно якому в об'єктивній дійсності загальним поняттям нічого не відповідає, і вони – лише імена одиничних предметів; а наше пізнання зіткане з конкретних індивідуальних відчуттів та ідей) і феноменалізм (згідно якому людському пізнанню доступні лише явища, наприклад колір, смак, звук і тощо а сутність непізнаваєма)" [1]. Ключовими тут є два терміни – номіналізм та феноменалізм, які є, як ми зараз переконаємось, не зовсім коректними при їх застосуванні до філософії Дж. Берклі у даному контексті. Почнемо з номіналізму. Якщо розуміти об'єктивну дійсність у тому ключі, у якому її уявляв Дж. Берклі – то вона складається виключно з наших уявлень або ідей. При цьому ірландський мислитель заперечує можливість абстрактних ідей, таких як людина загалом. Але при цьому він зазначає, що не варто розуміти його критику абстрактних ідей, як критику загальних ідей, які є важливою та необхідною частиною нашого пізнання. Також варто зазначити, що номіналізм часто визначають, як парадигму, в якій загальним(або абстрактним поняттям) не надається онтологічного статусу [2]. Проте, навіть якщо розуміти номіналізм таким чином, то залишається не зрозумілим, чому філософія Дж. Берклі, у якій онтологічного статусу не мають жодні ідеї, якщо мова йдеться про існування у матерії, і, навпаки усі ідеї мають онтологічний статус, якщо мова йде про існування у душі, може вважатися номіналістичною. Таким чином, термін "номіналізм" є не коректним по відношенню до філософії Дж. Берклі.

Тепер розглянемо прийнятність терміну "феноменалізм". Дж. Реале та Д. Антісері визначають його як гносеологічну установку згідно до якої людському пізнанню доступні лише явища, наприклад колір, смак, звук тощо, а сутність непізнавана. Під сутністю, в даному випадку, можуть розумітися дві речі – матерія або дух. Якщо говорити про матерію, то таке визначення є не коректним оскільки матерія, для Дж. Берклі, не є не пізнаваною – вона просто не існує. Дух же, в супереч цьому твердженню, підлягає пізнанню. Воно, звичайно, істотно відрізняється від пізнання ідей. Але ми все ж можемо здійснювати пізнання духів, оскільки ми маємо здатність уявляти дії інших людей, порівнюючи їх з власними. Також ми можемо здійснювати пізнання Бога, який є найвищим духом, оскільки маємо здатність досліджувати природу, зв'язки якої є проявом Божої сутності. Таким чином, і термін "феноменалізм" важко визнати прийнятним щодо філософії Дж. Берклі.

Важко пояснити, чому у роботі Дж. Реале та Д. Антісері, які дають досить ґрунтовний, послідовний та, головне, неупереджений опис концепції ірландського мислителя, з'являються такі суперечливі оцінки. Проте серед критиків Дж. Берклі можна зустріти і таких, що давали не вірні оцінки з цілком зрозумілих причин. Серед таких ми розглянемо В. Леніна, та його послідовників, а також Б. Рассела. Здавалось би, що

може бути спільного між їх критичними оцінками творчості Дж. Берклі? Відповідь є дуже простою – ці мислителі розуміли філософії ірландського єпископа виключно через призму власних філософських поглядів, ставлячись до неї упереджено. І тому зрозумілим є те, що усі його положення, які були не прийнятними для концепцій В. Леніна, або Б. Рассела, одразу оголошувалися не вірними. При цьому ці, без сумніву, видатні філософи досить часто застосовували такий не зовсім шляхетний засіб, як оголошення хибними певні твердження, змінюючи контексти, в яких ці твердження вживалися автором. Ще одною спільною особливістю у тлумаченнях цими мислителями теорії Дж. Берклі, було те, що обидва притримувалися атеїстичних поглядів. Тому вони не приділяли належної уваги ролі Бога у його концепції, без розуміння якої навряд чи можливо справедливо оцінити теорію ірландського мислителя загалом.

Розглянемо яким чином інтерпретував філософію ірландського єпископа В. Ленін. Попри загальну негативність його оцінок, російський мислитель відзначає, що Дж. Берклі, у своїх теоріях, багато у чому випередив більш пізніх філософів, таких як Є. Мах та Р. Авенаріус. Проте, ті недоліки, які можна, на думку В. Леніна, знайти у теоріях цих двох, є і у теорії ірландця. В основному, ці недоліки полягають у тому, що визначається як "соліпсизм". Останній можна визначити (якщо користуватися марксистсько-ленінською термінологією), як : суб'єктивно-ідеалістичну теорію, згідно якої існує лише людина і її свідомість, а об'єктивний світ, у тому числі і люди існують лише у свідомості індивіда [3]. Сказане вище було б цілком вірним стосовно філософії Дж. Берклі, якщо б він закінчив свій "Трактат..." десь на критиці матерії або абстрактних ідей. Проте теорія Бога, викладена у цьому ж творі, з яким, без сумніву, був знайомий В. Ленін, повністю заперечує таке визначення. Об'єктивний світ, у тому числі люди, існують не тільки у свідомості індивідів, але і у розумі Бога. Але об'єктивний світ тут розуміється як світ ідей та духів, тоді як для В. Леніна таким є матерія. Російський філософ свідомо ігнорує Бога, оскільки його власна концепція є атеїстичною. І саме на основі цього і з'являється термін "соліпсизм", який покликаний показати безглуздість філософії Дж. Берклі.

Справжні мотиви такої критики В. Леніна, на мою думку, лежать в дещо іншій площині. Він чудово розумів, що філософія Дж. Берклі є дуже небезпечною для його концепції. Якщо уявити, що ірландський мислитель мав би змогу критикувати філософію В. Леніна, то ця небезпека стає очевидною. Єпископу навіть не довелося би корегувати своїх положень – лише замість імен Дж. Локка або Н. Мальбранша поставити ім'я В. Леніна. Його критика матерії є актуальною та закономірною відносно як теорій перших двох, так і теорії останнього. Заперечення атеїзму також могло б стати важливою частиною критики концепції росіянина. Таким чином, розуміючи, що він нічого не може вдіяти з теорією, яка належить філософу, що помер понад 150 років тому, В. Ленін не знайшов нічого кращого, як, перекутивши концепцію Дж. Берклі, визначити її як "соліпсизм". Варто зазначити, що такого визначення "удостоювали-

ся" лише найбільші супротивники ленінської філософії, серед яких варто відзначити також Д. Г'юма, Є. Маха, Р. Авенаріуса та деяких інших.

Тепер варто перейти до критики, здійсненої Б. Расселом у праці "Історія західної філософії". Зазначимо, що вона є більш цікавою та об'гурнтованою, аніж критика В. Леніна, оскільки шотландському філософу, насправді вдалося помітити у творчості Дж. Берклі декілька суперечливих та незрозумілих положень. Проте ця критика має один недолік – вона здійснюється з позиції, яка не розглядає Бога, як достатню аргументацію того чи іншого положення. Мається на увазі, що у багатьох місцях Б. Рассел, ігноруючи роль Бога, замінює зв'язки, які сам Дж. Берклі вважав Божественними, на логічні. Як стверджує британський представник аналітичної філософії, аргументи Дж. Берклі можна умовно поділити на дві частини – перша, яка полягає у тому, що ми "не сприймаємо матеріальних речей, а лише кольори, звуки тощо, і що вони є "психічними", або існуючими у розумі" [4]. Досить дивним є розуміння того, що мається на увазі під словом "психічне". Розкриваючи цей термін, Б. Рассел зазначає, що протиріччя, неначебто, криється у тому, що у філософії Дж. Берклі відсутній суб'єкт-об'єктний зв'язок, проте існує розрізнення між сприйняттям та об'єктом сприйняття. Проте, як вже зазначалося, у розумінні Б. Рассела існує недолік – він не розглядає аргументів Дж. Берклі, пов'язаних з духом та духовною субстанцією. Якщо ми уважніше поглянемо на зв'язок між ідеєю та духом, то зрозуміємо, що вони не несуть у собі суб'єкт-об'єктного зв'язку – оскільки він не може виникнути між субстанцією та ідеєю. Розум, який є духовною субстанцією та який здійснює сприйняття – не є причиною існуючих у ньому ідей, які можна назвати об'єктами пізнання. Дж. Берклі взагалі не використовує поняття "суб'єкт" у тому контексті, який передбачає причино-наслідкові відношення між ним та об'єктом.

Це лише один з прикладів критики Б. Рассела, які можна навести, проте його вистачає для того, щоб зрозуміти природу помилки, яка у ній міститься. Англійський філософ критикує Дж. Берклі, неначебто той був представником філософії науки, – сучасником Б. Рассела. При цьому він забуває про метафізичні передумови багатьох положень ірландського філософа, шукаючи у всіх його твердженнях логічні зв'язки, яких там і не може бути.

Ще одним відомим представником філософії науки, який критикував філософію Дж. Берклі, був К. Поппер. Проте його ставлення до теорій британського мислителя було дещо іншим, ніж у Б. Рассела. Він писав, що його задачею не є дати оцінку філософії ірландського мислителя, він лише прагнув "дати перелік тих ідей Берклі у області філософії фізики, які виглядають дивовижно новими. Це головним чином ідеї, які були заново відкриті та введені у коло обговорюваних сучасною фізикою Є. Махом та Г. Герцем, а також групою філософів і фізиків, з яких багато хто був під впливом Маха – таких, як Бертран Рассел, Філіп Франк, Річард фон Мізес, Моріс Шлік, Вернер Гейзенберг" [5]. При цьому він зазначав, що сам він не погоджується з більшою частиною цих ідей, але перебуває в захваті

від філософії Дж. Берклі. Він вважав, що багато з висунутих ірландцем теорій були революційними та випереджали свій час. Серед таких відмічались принципи, за якими усі математичні та фізичні теорії розглядалися як гіпотетичні. При цьому мірилом прийнятності тої чи іншої служив досягнутий результат. На думку Дж. Берклі, для вирішення однієї й тієї ж проблеми можна використовувати дві гіпотези, протилежні одна іншій, якщо при цьому буде досягнутий прийнятний результат.

Проте найважливішим внеском у філософію науки К. Поппер вважав положення, яке він називав "бритвою Берклі". Це, по-суті, критика ірландським мислителем матеріальної субстанції, застосована до науки. Вона полягає у тому, що з наукового обґрунтування мають бути виключені всі сутності, окрім тих, які сприймаються. Це положення згодом було сприйняте як революційне представниками емпіріокритицизму і використане для критики таких теорій, як теорія абсолютного простору, часу, тощо. Проте ця критика не є настільки новою – у великій мірі вона лише відтворює положення, запропоновані Дж. Берклі у рамках його полеміки з І. Ньютоном.

В цілому, критика К. Поппера видається мені більш прийнятною та справедливою, аніж вищеописані думки В. Леніна, Б. Рассела та Дж. Реале з Д. Антісері. Цей автор зміг уникнути оціночних суджень та упередженого ставлення, яке особливо яскраво простежують у критиці В. Леніна. Навпаки, він простежив революційність тверджень Дж. Берклі для його часу, показав те наскільки актуальними та сучасними є деякі з його поглядів. Звичайно, він не погоджувався з багатьма положеннями теорії ірландського мислителя, вважаючи їх близькими до тез позитивізму. Однак його спосіб аналізу концепції ірландського мислителя рідко відрізнявся від вищеописаних методів В. Леніна або Б. Рассела. У своїй критиці К. Поппер намагався показати не слабкість положень Дж. Берклі, а силу власних, при цьому не стверджуючі їх принципову перевагу.

Може видатися, що такі уточнення щодо термінів, та оцінок які використовуються стосовно філософії ірландського філософа не є доречними. Проте, якщо поглянути на цю проблему глибше, то стає зрозумілим, наскільки важливими є точні, неупереджені формулювання в оцінках його творчості. Оцінка Дж. Берклі, як номіналіста, хоча і є, як ми переконалися, хибною, нерідко зустрічається у критичній літературі. Вона може бути наслідком низького рівня роботи з текстом першоджерела критиком, або упередженого ставлення, чи навіть елементарної не уважності. Проте варто лише уявити, яка кількість читачів, у наслідок ознайомлення з критикою, має не вірне уявлення стосовно філософії Дж. Берклі і стає зрозумілим, чому у вітчизняній, та не тільки, літературі існує стільки хибних та суперечливих оцінок його творчості. Тому, на мою думку, авторам, що беруться за дослідження творчості цього, філософа, варто бути обережними у формулюваннях та оцінках на кшталт: "номіналіст", "соліпсист", тощо. Також, якщо критик є представником певної філософської течії, то він має, перш ніж приступати до безпосереднього аналізу тексту, чітко сформулювати ті засади, з яких він буде здійснювати свої

оцінки та пояснити ті терміни, які він буде застосовувати. Це надасть можливості майбутнім читачам скласти більш зрозуміле та відповідаючи дійсності уявлення стосовно філософії того чи іншого мислителя.

Ще одним важливим моментом є те, що усі терміни, які використовують щодо концепцій Дж. Берклі, набувають різного значення, залежно від того, хто їх використовував. Чудовим прикладом є термін "соліпсизм". Для В. Леніна цей термін є однозначно негативним і ним позначалися тільки ті філософи, яких він вважав "ворогами" своєї концепції. У свою чергу, Л. Вітгенштейн розумів соліпсизм у зовсім інший спосіб – він писав, що "те, що в дійсності передбачає соліпсизм, є істиною" [6]. З цих визначень чудово видно, наскільки різним може бути відношення до одного й того ж терміну у представників різних філософських шкіл.

1. *Витгенштейн Л.* Логико-философский трактат / Л. Витгенштейн. – М. : ИЛ, 1958. – С. 81. 2. Новейший философский словарь. – 3-е изд., исправл. – Мн. : Книжный Дом, 2003. – 1280 с. 3. *Поппер К.* Предположения и опровержения: Рост научного знания / К. Поппер [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/popper/06.php. 4. *Рассел Б.* История западной философии / Б. Рассел. – Новосибирск, 2001. – 961 с. 5. *Реале Дж.* Западная философия от истоков до наших дней / Дж. Реале, Д. Антисери [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Reale_ZapFil/Revival/_13.php. 6. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – 4-е изд. – М. : Политиздат, 1981. – 445 с.

Надійшла до редколегії 14.12.12

Д. Є. Прокопов, д-р філос. наук, д-р юрид. наук, проф., КНУТШ

ТЕОРЕТИЧНІ ПОГЛЯДИ Ґ. Е. ЛЕСИНҐА І ЇХ ВПЛИВ НА ФІЛОСОФІЮ НІМЕЦЬКОГО ПРОСВІТНИЦТВА

У статті аналізується вплив теоретичних поглядів Лесинґа на розвиток філософії німецького Просвітництва. Визначено місце Лесинґа у плеяді представників просвітницької традиції в Німеччині, а також його роль у формуванні просвітницької парадигми. Пояснено ставлення Лесинґа до метафізики і філософії, окреслені головні напрями рецепції Лесинґом філософських ідей Ляйбніца та Спінози, уточнено основні положення і цілі його етичної системи.

Ключові слова: Лесинґ, німецьке Просвітництво, філософія, мистецтво.

В статье анализируется влияние теоретических взглядов Лессинга на развитие философии немецкого Просвещения. Определено место Лессинга в плеяде представителей просветительской традиции в Германии, а также его роль в формировании просветительской парадигмы. Описана специфика отношения Лессинга к метафизике и философии, очерчены главные направления рецепции Лессингом философских идей Лейбница и Спинозы, уточнены основные положения и цели его этической системы.

Ключевые слова: Лессинг, немецкое Просвещение, философия, искусство.

The article analyzes an impact of Lessing's theoretical views on the development of the German Enlightenment philosophy. The place of Lessing among the representatives of German Enlightenment tradition, as well as his role in shaping the Enlightenment paradigm is defined. The author shows the specifics of the relationship of metaphysics and philosophy in Lessing's theory, outlines the main directions of Lessing's reception of Leibniz's and Spinoza's philosophical ideas, clarifies the basic provisions and purposes of his ethical system.

Key words: Lessing, German Enlightenment, philosophy, art.

У контексті розгляду філософії німецького Просвітництва слід вказати на таке важливе для німецької (а загалом – і для світової) культури яви-